

Γιατί ένα τέτοιο Συμπόσιο WHY SUCH A SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32635 & [doi:heal.uoi.12442](https://doi.org/10.12442/heal.uoi.12442)
Ο δρόμος ως το Συμπόσιο TOWARDS THE SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32632 & [doi:heal.uoi.12439](https://doi.org/10.12439/heal.uoi.12439)
Πρόγραμμα PROGRAM olympias.uoi.gr/32633 & [doi:heal.uoi.12440](https://doi.org/10.12440/heal.uoi.12440)
Ομιλίες ORAL PRESENTATIONS (121 βίντεο / videos) <https://www.youtube.com/@1-706/videos>
ΠΡΑΚΤΙΚΑ PROCEEDINGS olympias.uoi.gr/32634 & [doi:heal.uoi.12441](https://doi.org/10.12441/heal.uoi.12441)
Απολογισμός: Ήμουν κι εγώ εκεί! REPORT: I WAS THERE! olympias.uoi.gr/33342 & [doi:heal.uoi.13058](https://doi.org/10.13058/heal.uoi.13058)
Παρόν άρθρο THIS PAPER olympias.uoi.gr/33155 & [doi:heal.uoi.12911](https://doi.org/10.12911/heal.uoi.12911). EN Summary follows

Η ευθανασία κατά τον Ευγένιο Βούλγαρι¹

Πέτρος Παναγιωτόπουλος², Πρωτ. Βασίλειος Ι. Καλλιακμάνης³

Τομέας Ηθικής και Κοινωνιολογίας, Τμήμα Θεολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ)

Περίληψη

Ο Ευγένιος Βούλγαρις (18^{ος} αιώνας) στη μελέτη του *Περί ευθανασίας ή περί της περί τον θάνατον καρτερίας* (1804), διασώζει την ανατολική χριστιανική παράδοση, παίρνοντας αποστάσεις από πολλούς αρχαίους φιλοσόφους, όπως οι Επικούρειοι, ο Ηγησίας ο Πεισιθάνατος κ.ά. Ορμώμενος από την αριστοτελική μεσότητα, αναφέρεται στην κοινωνικότητα του ανθρώπου και διαστέλλει τη στωική απάθεια από τη χριστιανική. Αφενός αναπτύσσει τη σκέψη του ως συνετός φιλόσοφος, αποκρούοντας τις παραδοξολογίες και τον ανέξοδο κομπασμό διαφόρων φιλοσόφων, αφετέρου ομιλεί ως θεολόγος. Γράφει ως δάσκαλος του γένους, χωρίς να είναι δέσμιος του στατικού παλαιού κόσμου της μεσαιωνικής

¹ 28-4-2017 19:45-21:50 Συνεδρία: *Π8 Εύ ζην & Εύ θνήσκειν*. Ομιλία 5η: [YouTube=ub8_6d32oNk](https://www.youtube.com/watch?v=ub8_6d32oNk) 17:06.

Άρθρο: υποβολή 31-3-2017· αποδοχή 17-9-2022· κρίση από ομότεχνους (peer review) όχι. Πρόσβαση όλων των συνδέσμων 26-10-2023

Αν οι **σύνδεσμοι** στην κορυφή αυτής της σελίδας δεν λειτουργούν: > ΠΡΑΚΤΙΚΑ: σελίδα 21: υποσημείωση 6.

Πώς να **αναφέρετε** αυτό το άρθρο: Παναγιωτόπουλος Π, Καλλιακμάνης Β. «Η ευθανασία κατά τον Ευγένιο Βούλγαρι». Στο: «Πότε Πρέπει να Πεθαίνουμε; (ΠΠΠ). Πρακτικά 1ου Διεπιστημονικού Συμποσίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 28-30 Απριλίου 2017. ISBN 978-960-233-288-7». Εκδόσεις Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, αποθετήριο Ολυμπιάς. 7 Απριλίου 2024. Άρθρο Π85: σς 7. <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33155> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.12911>.

² Γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1966. Σπούδασε Φυσική και Θεολογία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και έλαβε Μεταπτυχιακό Δίπλωμα και Διδακτορικό από το Τμήμα Θεολογίας του Α.Π.Θ. Εργάστηκε στην Ιστοσελίδα «Πεμπτουσία» ως Υπεύθυνος Περιεχομένου και Αρχισυντάκτης Θρησκείας. Διδάσκει στη Θεολογική Σχολή του Ορθοδόξου Πανεπιστημίου του Κογκό. Μέλος του Εργαστηρίου Κοινωνικής Έρευνας της Θρησκείας και του Πολιτισμού του Τομέα Ηθικής και Κοινωνιολογίας του Τμήματος Θεολογίας του Α.Π.Θ. Είναι επίσης εκπαιδευτής του Ιδρύματος Ποιμαντικής Επιμόρφωσης της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών. Το 2017 εξελέγη Επ. Καθηγητής του Τμ. Θεολογίας Α.Π.Θ. και από το 2018 διδάσκει ηθική, σχέσεις της θεολογίας με τη σύγχρονη επιστήμη και τις τεχνολογικές εφαρμογές και ιεραποστολική. <https://theo.auth.gr/παναγιωτοπουλος/>. petrpan66@gmail.com.

³ Γεννήθηκε στο Θέρμο Αιτωλίας το 1957. Σπούδασε στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη, τη Γενεύη και το Φρίμπουργκ της Ελβετίας. Είναι Καθηγητής στον τομέα Ηθικής και Κοινωνιολογίας του Τμήματος Θεολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και διδάσκει ηθική, εκκλησιολογία, ποιμαντική και συμβουλευτική. Διδάσκει επίσης στο Διατμηματικό Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Βιοηθικής του Α.Π.Θ. Από το 1994 έχει την ευθύνη της έκδοσης του περιοδικού «Ορθοδοξία» του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Είναι μέλος τριών Συνοδικών Επιτροπών της Εκκλησίας της Ελλάδος: Βιοηθικής, Λειτουργικής Αναγεννήσεως, Ποιμαντικού έργου. Είναι επίσης εκπαιδευτής του Ιδρύματος Ποιμαντικής Επιμόρφωσης της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών. Είναι έγγαμος με τέσσερα παιδιά και τρία εγγόνια. <https://theo.auth.gr/καλλιακμάνης/>. vkalliak@theo.auth.gr.

αντίληψης των πραγμάτων, αλλά ως ακόλουθος της ελεύθερης έρευνας και των επιστημονικών ανακαλύψεων. Έχει υπόψη του όλα τα νεωτερικά ρεύματα και τις εφευρέσεις της εποχής του.

Πρώτος ο Ευγένιος εισήγαγε τις νεότερες φυσικές επιστήμες και μεθόδους έρευνας στο νεοελληνικό χώρο, και αποδέχθηκε τα θετικά στοιχεία του Διαφωτισμού, μένοντας όμως πιστός στην πατρώα ευσέβεια. Αναφέρεται στα ηρωικά παραδείγματα αυτοθυσίας που απαντούν και στον αρχαίο κόσμο, αλλά σε αυτά διαβλέπει κάποιο υποσυνείδητο πειθαναγκασμό από τους χρησμούς του μαντείου των Δελφών, τάση υστεροφημίας, πεποίθηση αναπόφευκτου πεπρωμένου, φιλοδοξία και φιλαυτία. Παραπέμπει στην «ευθανασία» των μαρτύρων της Εκκλησίας, που δεν αποτελεί ανθρώπινο κατόρθωμα αλλά στηρίζεται στη χάρη του Θεού.

Ο Ευγένιος Βούλγαρις μιλά για την αγάπη στη ζωή, και περιμένει να ευθανατήσει «πράως τε και αταράχως». Απορρίπτει την «παντελή αφοβίαν» και την «μικροψυχίαν» και δέχεται «την μετριοφοβίαν» ενώπιον του θανάτου. Απορρίπτει το «αστενακτί» και αποδέχεται «το μετριοστενακτί». Δεν θέλει τον άνθρωπο να «προθανατά» ούτε να «δυσθανατά», αλλά να «ευθανατά». Οπότε, ο Βούλγαρις με τον όρο ευθανασία, εννοεί το γαλήνιο θάνατο και την ψύχραιμη αναμονή του κι όχι την επίσπευσή του ή την επιβράδυνσή του. Η πραγμάτευση έχει φιλοσοφικό, κοινωνικό και θεολογικό χαρακτήρα και δεν αναφέρεται καθόλου στην ιατρικοποίηση του θανάτου και στην παράταση της διαδικασίας θανάτου που κυριαρχεί στις μέρες μας.

Λέξεις-κλειδιά: *Ευγένιος Βούλγαρης, μετριοφοβία θανάτου, ψύχραιμη αναμονή θανάτου, γαλήνιος θάνατος, ευθανασία, δυσθανασία, προθανασία, απάθεια, ιατρικοποίηση θανάτου, αυτοκτονία, τέλος της ζωής, αξιοπρεπής θάνατος, καλός θάνατος, ωραίος θάνατος, ευ-θάνατος, ώριμος θάνατος, πρόωρος θάνατος, αθανασία, πότε πρέπει να πεθαίνουμε, ΠΠΠ, πότε οφείλομε να πεθαίνουμε, ΠΟΠ, πώς πρέπει να πεθαίνουμε, ΠώΠΠ, γιατί πρέπει να πεθαίνουμε, ΓΠΠ.*

Euthanasia according to Evgenios Voulgaris⁴

Petros Panagiotopoulos,⁵ Prot. Vassilios I. Kalliakmanis⁶

⁴ 28 Apr 2017 19:45-21:50 Session: *P8 To live well & To die well*. **Speech 5:** [YouTube-ub8_6d32oNk](https://www.youtube.com/watch?v=ub8_6d32oNk) 17:06.

Paper: submitted 31 Mar 2017; accepted 17 Sep 2022; no peer reviewed. Access of all links 26 Oct 2023

If the **links** at the top of the first page do not work: > Top of the 1st page: PROCEEDINGS: page 22: footnote 10.

Cite this article: Panagiotopoulos P, Kalliakmanis V. «Euthanasia according to Evgenios Voulgaris». In: «*When Should We Die? (WnSWD). Proceedings of the 1st Interdisciplinary Symposium. University of Ioannina, Greece, April 28-30, 2017. ISBN 978-960-233-288-7*». University of Ioannina Publications, Olympias repository. April 7, 2024. Paper P85: ps 7. <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33155> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.12911>.

⁵ He was born in Thessaloniki in 1966. He studied Physics and Theology at the Aristotle University of Thessaloniki and received a Master's Degree and a Doctorate Diploma from the Theology Department of the University of Athens. He worked at the "Pemptousia" Website as Content Manager and Religion Editor-in-Chief. Lecturer at the Theological School of the Orthodox University of the Congo. Member of the Social Research Laboratory of Religion and Culture of the Department of Ethics and Sociology of the Department of Theology of the University of Thessaloniki. He is also educator in The Institute for Pastoral Education of the Holy Archdiocese of Athens. In 2017 he was elected Assistant Professor of the Dept. of Theology in ATh and since 2018 he teaches ethics, relations of theology with modern science and technological applications and mission theology. <https://theo.auth.gr/en/panagiotopoulos/>. petrpan66@gmail.com.

⁶ He was born in Thermo Aetolia in 1957. He studied in Athens, Thessaloniki, Geneva and Fribourg, Switzerland. He is a Professor in the field of Ethics and Sociology at the Theology Department of the Aristotle University of Thessaloniki and teaches ethics, ecclesiology, pastoral care and counseling. He also teaches in the Interdepartmental Master's Program in Bioethics of ATh Since 1994 he has been responsible for publishing the magazine "Orthodoxy" of the Ecumenical Patriarchate. He is a member of three Synodal Committees of the Church of Greece: Bioethics, Liturgical Revival, and Pastoral Work. He is also educator in The Institute for

Department of Ethics and Sociology, School of Theology, Aristotle University of Thessaloniki (AUTH)

Summary

Evgenios Voulgaris (18th century) in his study *On Euthanasia or On the Death with endurance* (1804), rescues the Eastern Christian tradition, distancing himself from many ancient philosophers, such as the Epicureans, Hegesias the Death-persuader, etc. Driven by Aristotelian mean, he refers to human sociability and distinguishes Stoic from Christian apathy. On the one hand, he develops his thinking as a prudent philosopher, rejecting the paradoxes and cheap flamboyance of various philosophers, and on the other hand, he speaks as a theologian. He writes as a teacher of Greek genus, without being a captive of the static old world of the medieval conception of things, but as a follower of free inquiry and scientific discovery. He has in mind all the modern trends and inventions of his time.

Evgenios was the first to introduce the latest natural sciences and research methods to the modern Greek area, and he accepted the positive elements of the Enlightenment, while remaining faithful to the original Christian Orthodox piety. He refers to the heroic examples of self-sacrifice that also occur in the ancient world, but in them he sees some subconscious coercion from the Delphic oracles, a tendency of posthumous fame, a belief in an inevitable destiny, ambition and self-love. It refers to the "euthanasia" of the martyrs of the Church, which is not a human achievement but is based on the grace of God.

Evgenios Voulgaris talks about the love in life, and expects to die well, "in a meek and unruffled manner". He rejects "complete fearlessness" and "small-mindedness" and accepts "moderate-phobia" in the face of death. He rejects "sighless" and accepts "medium sigh." He does not want man to "premortalize" nor to "dysmortalize", but to "well-mortalize". So, by the term euthanasia, Voulgaris means the peaceful death and its patient waiting and not its hastening or its slowing down. The discussion has a philosophical, social and theological character and does not refer at all to the medicalization of death and the prolongation of the dying process that dominate today.

Keywords: *Evgenios Voulgaris, moderate death phobia, patience waiting death, peaceful death, no hastening nor slowing death, euthanasia, dysthanassia, prothanassia, medicalization of death, suicide, end of life, dignified death, good death, eu-death, premature death, immortality, when should we die, WnSWD, when must we die, WnMWD, how should we die, HSWD, why should we die, WySWD*

1. Εισαγωγικά

Τα τελευταία χρόνια τόσο στη χώρα μας όσο και σε άλλες χώρες γίνεται λόγος για την ευθανασία. Σε ορισμένες μάλιστα από αυτές η ευθανασία έχει νομιμοποιηθεί, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις. Τα ερωτήματα που συχνά τίθενται είναι: Έχει ο σύγχρονος άνθρωπος, που πάσχει από κάποια ανίατη ασθένεια, το δικαίωμα να αποφασίσει πότε και πώς θα πεθάνει; Έχει το δικαίωμα να επιλέξει έναν ήρεμο θάνατο χωρίς βάσανα και πόνους; Έχουν οι γιατροί το δικαίωμα να «απαλλάξουν» τους ασθενείς που το επιθυμούν από μια ζωή γεμάτη οδύνη; Μήπως ο όρος ευθανασία χρησιμοποιείται καταχρηστικά και ενδεχομένως παραπλανητικά;

Σε αυτά τα ερωτήματα θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και ορισμένα ακόμα: Ποιο είναι το ουσιαστικό περιεχόμενο του όρου «ευθανασία»; Μήπως ευθανασία είναι μόνο η χριστιανική; Η εκκλησιαστική παράδοση ασχολήθηκε συγκεκριμένα με το ζήτημα;

Απροσδόκητα ίσως, βλέπουμε ότι με τον προβληματισμό για την ευθανασία ασχολήθηκε ένας ιεράρχης, και μάλιστα της λεγόμενης «σκοτεινής» περιόδου της Τουρκοκρατίας, ο Ευγένιος Βούλγαρις. Πώς αντιμετωπίζει όμως το θέμα ο Ευγένιος Βούλγαρις; Απαντά στα κείμενά του η σύγχρονη αντίληψη περί ευθανασίας και ποιο νόημα αποδίδει σε αυτή;

Pastoral Education of the Holy Archdiocese of Athens. He is married with four children and three grandchildren.
<https://theo.auth.gr/en/kalliakmanis/>. vkalliak@theo.auth.gr.

2. Ιστορική αναδρομή

Πριν όμως ασχοληθούμε με το θέμα, όπως το πραγματεύεται ο Ευγένιος, είναι απαραίτητη μια σύντομη ιστορική αναδρομή. Έτσι θα δούμε ότι στην αρχαία ελληνική σκέψη η ευθανασία συνδέεται κυρίως με τον ευτυχισμένο και ένδοξο θάνατο, κι όχι με τη βίαιη διακοπή του. Ο Διαγόρας ο Ρόδιος σε βαθειά γεράματα εξέπνευσε δοξασμένος, συγκινημένος και χαρούμενος, όταν τα παιδιά του, που μόλις είχαν στεφθεί ολυμπιονίκες, τον περιέφεραν στους ώμους τους στο Ολυμπιακό Στάδιο κάτω από τις επευφημίες του πλήθους. Όμως, υπάρχει και η άλλη εκδοχή. Πολλοί φιλόσοφοι ενθάρρυναν την αυτοχειρία και την «εύλογον εξαγωγήν». Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι στωικοί, όπως ο Ζήνων⁷, ο Κλεάνθης⁸, ο Κάτων⁹, ο Σενέκας¹⁰, αλλά και οι κυνικοί, όπως ο Ηγησίας¹¹, ο Δημόναξ¹² και ο Πελεγρίνος¹³. Στην προκειμένη περίπτωση μπορούμε να ομιλούμε για ευθανασία ή για αυτοκτονία και βίαιη διακοπή της ζωής;

Η Εκκλησία εύχεται, τα τέλη της ζωής να είναι «χριστιανά», ανώδυνα, ανεπαίσχυντα και ειρηνικά. Οι μάρτυρες της Εκκλησίας αντιμετώπιζαν με καρτερία το θάνατο και προσεύχονταν για τους δημίους τους (βλ. *Πράξ.* 7, 54-59). Ο Ευγένιος Βούλγαρις θεωρεί ότι οι χριστιανοί μάρτυρες δεν είχαν απλώς κάποιο εσωτερικό φυσικό ηρωισμό αλλά ήταν η χάρη του Θεού που τους εμφύλωνε να αντέξουν τα μαρτύρια και τα πολυώδυνα βάσανα. Ταυτόχρονα η πρόγνωση της ουράνιας δόξας ενίσχυε την υπομονή τους.

Η κοινωνία με το πρόσωπο του Σταυρωθέντος Χριστού συμβάλλει στην υπέρβαση του φόβου του θανάτου και γεννά εσωτερική πληρότητα. Γι' αυτό και ο άγιος Συμεών ο Θεοδόχος όταν συνάντησε τον Κύριο, πλήρης χάριτος ζήτησε να πεθάνει. «Νυν απολύεις τον δούλον σου Δεσποτα κατά το ρήμα σου εν ειρήνη...»¹⁴.

⁷ Ο Ζήνων ο Κιτιεύς (334-262 π.Χ.) δίδασκε ότι, αν κανείς δεν μπορεί να προσφέρει στον εαυτό του και στους άλλους την ευδαιμονία, είναι προτιμότερη η διακοπή της ζωής του. Την πράξη αυτή την ονόμαζε «εύλογο εξαγωγή»: «Εὐλόγως τέ φασιν ἐξάξειν ἑαυτὸν τοῦ βίου τὸν σοφὸν καὶ ὑπὲρ πατρίδος καὶ ὑπὲρ φίλων, κἂν ἐν σκληροτέρῳ γένηται ἀληθῶνι ἢ πηρώσειν ἢ νόσοις ἀνάτοις», Διογένης Λαερτίου, *Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων*, 7, 130. Σύμφωνα με μια παράδοση, πέθανε κρατώντας την αναπνοή του, όταν έπεσε και χτύπησε άσχημα ένα δάκτυλό του. Προηγουμένως, μάλιστα, χτύπησε αγανακτισμένος τη γη, φωνάζοντάς της ένα στίχο από το ποίημα *Νιόβη* του Τιμοθέου: «Ἐρχομαι, γιατί με φωνάζεις;» («Ἐρχομαι· τί μ' αὖεις;»), βλ. *ό.π.*, 7, 28. Γενικότερα για το ζήτημα, βλ. Ανδρέα Μάνου, «Οι Στωικοί περί της αυτοχειρίας», *Αρχαιολογία & Τέχνες* 98 (Μάρτιος 2006), 55-60.

⁸ Ο Κλεάνθης από την Άσσο (330-232 π.Χ.) πέθανε σε μεγάλη ηλικία αρνούμενος την τροφή, βλ. Διογένης Λαερτίου, *Βίοι*, 7, 176.

⁹ Ο επίσης στωικός Κάτων ο Νεότερος (96-45 π.Χ.) αυτοκτόνησε ύστερα από την αποτυχία της αναμέτρησης των δημοκρατικών δυνάμεων της Ρώμης με τον Ιούλιο Καίσαρα, βλ. Πλουτάρχου, *Βίοι Παράλληλοι. Κάτων*, 70.

¹⁰ Ο Σενέκας (4 π.Χ. - 65 μ.Χ.) θεωρήθηκε ύποπτος για ανάμιξη σε συνωμοσία κατά του μαθητή του Νέρωνα και καταδικάστηκε σε θάνατο δι' αυτοκτονίας. Ο ίδιος αποδέχθηκε ατάραχος την καταδίκη και συνέταξε γαλήνιος τη διαθήκη του, συστήνοντας στους οικείους του την ηρεμία, βλ. Μ. Ράσσελ, *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, μέρος III, *Η Αρχαία Φιλοσοφία μετά τον Αριστοτέλη*, μτφ. Α. Χουρμούζιου, εκδ. Αρσενίδης, Αθήνα χ.χ., σ. 76.

¹¹ Ο Πτολεμαίος Β' απαγόρευσε στην Αλεξάνδρεια τη διδασκαλία στον Ηγησία τον Κυρηναϊκό (έζησε τον 3^ο π.Χ. αι.), επειδή ο φιλόσοφος είχε ιδιαίτερη δύναμη πειθούς στους υπέρ της αυτοκτονίας λόγους του. Για αυτόν το λόγο ονομάστηκε και *Πεισιθάνατος*, βλ. Τσέλλερ-Νεστλέ, *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1980, σ. 145, και Τζ. Ξενάκη, *Επίκτητος*, εκδ. Απόπειρα, Αθήνα 1989, σ. 38.

¹² Όταν αισθάνθηκε ότι πλησιάζει το τέλος του, ο υπέργηρος Δημόναξ (2^{ος} αι. μ.Χ.) απείχε από την τροφή και πέθανε, βλ. Λουκιανού, *Βίος Δημόνακτος*, 65.

¹³ Ο Πελεγρίνος ή Περεργρίνος (2^{ος} αι. μ.Χ.) έπνιξε τον πατέρα του, για να τον γλιτώσει από τα βάσανα και αργότερα αυτοπυρπολήθηκε στην Ολυμπία, βλ. Λουκιανού, *Περί τῆς Περεργρίνου τελευτῆς*, 10, 35-41.

¹⁴ Γράφει σχετικά ο όσιος Νικόδημος Αγιορείτης: «Ο Άγιος Συμεών ο Θεοδόχος έλαβε μακράν και πολυχρόνιον ζωήν εις τον κόσμον τούτον. Επειδή και εχρηματίσθη, ήτοι απεκαλύφθη εις αυτόν από το Πνεύμα το Άγιον, ότι να μην ιδή θάνατον, προ του να θεωρήση με τους οφθαλμούς του τον Δεσπότην Χριστόν. Όταν ο Κύριος ημών προσφέρθη εις τον Ναόν τεσσαράκοντα ημερών νήπιον, τότε εδέχθη αυτόν εις τας αγκάλας του. Και πληροφορηθείς από το Πνεύμα το Άγιον τα περί αυτού μέλλοντα, έλαβε το τέλος της ζωής του, κατά τον ανωτέρω χρηματισμόν και την αποκάλυψιν του Αγίου Πνεύματος», *Συναξαριστής των δώδεκα μηνών του ενιαυτού*, τόμ. Α',

3. Η μεταφορά του όρου στο δυτικό κόσμο

Όμως, η έννοια του «ευ θνήσκειν» μεταφέρθηκε στο δυτικό κόσμο με διαφορετικό νόημα. Ο Άγγλος φιλόσοφος R. Bacon (13ος αι.), ενώ κατ' άλλους ο Fr. Bacon (16ος -17ος αι.) την μετέφρασαν στα αγγλικά ως euthanasia με την έννοια της επίσπευσης του θανάτου, προκειμένου να τεθεί τέρμα σε μια ζωή γεμάτη πόνο και ταλαιπωρίες. Η μεταφορά αυτή συνδέεται με τη δυτική θεολογική σκέψη, το αιρετικό δόγμα περί ικανοποίησης της θείας δικαιοσύνης, την ατομιστική θεώρηση της ζωής, την ιατρικοποίηση του θανάτου και τη σταδιακή εξατομίκευσή του. Στο δυτικό κόσμο βαθμυδόν αλλά και στον τόπο μας τα τελευταία χρόνια χάθηκε ο κοινοτικός και κοινωνικός χαρακτήρας του θανάτου, ο οποίος μεταβλήθηκε σε ταμπού.

Στις βιβλιογραφικές αναφορές απαντούν πέντε στάδια εξατομίκευσης του θανάτου που συνδέονται με μεγάλα φιλοσοφικά και κοινωνικά ρεύματα του δυτικού κόσμου και την πρακτική που κορυφώνεται μετά τον 18^ο αιώνα. Δηλαδή: του ανθρωπισμού, του διαφωτισμού, του ρομαντισμού, του υπαρξισμού, και της άρνησης του θανάτου ή της τυφλής παράτασης της ζωής¹⁵. Η εξατομίκευση του θανάτου αποτυπώνεται και στην εκκλησιαστική τέχνη. Αν συγκριθούν παραστάσεις του Εσταυρωμένου της δυτικής και ανατολικής παράδοσης οι διαφορές είναι εμφανείς.

Σε όσα ήδη αναφέρθηκαν, ας προστεθεί και ας ληφθεί υπόψη η ανάπτυξη της ιατρικής τεχνολογίας τα τελευταία χρόνια που από τη μια μεριά έλυσε πολλά προβλήματα, ενώ από την άλλη δημιούργησε σωρεία ηθικών διλημμάτων. Και τίθενται τα ερωτήματα: Μήπως, επειδή η επιστήμη δεν μπορεί να υπερβεί το φράγμα του θανάτου, τον επισπεύδει για να θέσει τέρμα σε μια ζωή γεμάτη σωματικούς πόνους και ψυχικό άλγος; Και από την άλλη μήπως με τα σύγχρονα τεχνολογικά μέσα και την πίεση των συγγενών παρεμποδίζεται ο ήσυχος φυσικός θάνατος;

Όμως, ο θάνατος και η ευθανασία δεν είναι ατομικές υποθέσεις. Έχουν ευρύτερες κοινωνικές διαστάσεις. Αφορούν τον άνθρωπο ως αυτεξούσιο και ελεύθερο πρόσωπο σε σχέση και κοινωνία με το Θεό και τον συνάνθρωπο. Πολύ περισσότερο ισχύει αυτό στον τόπο μας, όπου οι οικογενειακοί δεσμοί είναι ισχυροί και διασώζεται κάποιο κοινοτικό πνεύμα.

4. Η διατριβή περί ευθανασίας του Ευγενίου Βουλγάρεως

Ο Ευγένιος Βούλγαρις (18^{ος} αι.) στη μελέτη του *Περί ευθανασίας ή περί της περί τον θάνατον καρτερίας προς τον ερωτήσαντα*, (1804)¹⁶ διασώζει την ανατολική ευαγγελική και πατερική παράδοση, παίρνοντας αποστάσεις από πολλούς αρχαίους φιλοσόφους, όπως οι Επικούρειοι και ο Ηγησίας ο επονομαζόμενος Πεισιθάνατος. Παράλληλα χρησιμοποιεί άλλους αλιευτικά για να αναπτύξει το θέμα του.

Καταρχήν ο Ευγένιος ορμώμενος από την αριστοτελική σκέψη αναφέρεται στην κοινωνικότητα του ανθρώπου και διαστέλλει την απάνθρωπη στωική απάθεια από τη χριστιανική. Αφενός γράφει ως συνετός φιλόσοφος αποκρούοντας τις παραδοξολογίες και τον ανέξοδο κομπασμό διαφόρων φιλοσόφων και αφετέρου γράφει ως θεολόγος και μάλιστα ως υπεύθυνος ποιμένας της Εκκλησίας. Ταυτόχρονα, έχει υπόψη του όλα τα νεωτερικά ρεύματα και τις ανακαλύψεις της εποχής του. Ομιλεί ως δάσκαλος του γένους, χωρίς να είναι δέσμιος του στατικού παλαιού κόσμου της μεσαιωνικής αντίληψης των πραγμάτων, αλλά ακόλουθος της ελεύθερης έρευνας και των επιστημονικών ανακαλύψεων και εφευρέσεων¹⁷. Ας σημειωθεί ότι, ο Ευγένιος υπήρξε ο πρώτος που εισήγαγε τις νεότερες φυσικές

Σεπτέμβριος-Φεβρουάριος, Τυπογραφείο Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, Αθήνα 1868, σ. 437. Είναι σαφές ότι εδώ έχουμε ένα δείγμα βιβλικής κατανόησης της ευθανασίας, κατά το οποίο η επίγεια ζωή αξίζει να ολοκληρωθεί εφόσον το νόημά της συνάντησε την κατά Θεόν πληρότητα.

¹⁵ Βλ. π. Ν. Λουδοβίκου, «Η εξατομίκευση του θανάτου και η ευθανασία», στο συλλογικό τόμο *Το πρόβλημα της ευθανασίας*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 2003, σ. 197 κ.ε.

¹⁶ Απόδοση του έργου στη νεοελληνική έχουν κάνει οι Γιάννης Δημολιάτης - Μανώλης Γαλανάκης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 2005.

¹⁷ Αρχιμ. Ειρηναίου Δεληδήμου, «Εισαγωγή» στο *Θεολογικόν Ευγενίου του Βουλγάρεως*, έκδ. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 15.

επιστήμες και μεθόδους έρευνας στο νεοελληνικό χώρο, και αποδέχθηκε τα θετικά στοιχεία του Διαφωτισμού, μένοντας όμως πιστός στην πατρώα ευσέβεια¹⁸.

Σχετικά με την ευθανασία αναφέρεται στα ηρωικά παραδείγματα αυτοθυσίας που απαντούν και στον αρχαίο κόσμο (βασιλιά Κόδρου της Αθήνας¹⁹ και Λεωνίδα της Σπάρτης), αλλά σε αυτά διαβλέπει κάποιο υποσυνείδητο πειθαναγκασμό από τους χρησμούς του μαντείου των Δελφών, τάση υστεροφημίας, πεποίθηση αναπόφευκτου πεπρωμένου και τελικά φιλοδοξία και φιλαντία²⁰. Αναφέρει επίσης την περίπτωση ενός παράξενου πολίτη του 4^{ου} αιώνα που ζητά την άδεια από το δικαστήριο να πεθάνει, διότι δεν αντέχει την ακατάσχετη πολυλογία της γυναίκας του. Διαπιστώνεται εδώ το θέμα του ατομικού αυτοπροσδιορισμού που συνδέεται με τη θεσμική νομιμοποίηση που ζητά ο άνθρωπος αυτός πριν 1600 χρόνια²¹.

Ο Ευγένιος Βούλγαρις μιλά για την αγάπη στη ζωή, διαστέλλει τους «ανδραπώδεις», «φαντασιοπλήγες», «παράφρονες» και ανόητους φιλοσόφους, αποδέχεται ορισμένες από τις σωστές θέσεις τους και περιμένει να ευθανατήσει «πράως τε και αταράχως», όπως γράφει²². Για τους φιλόλογους έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Ευγένιος, αφού συχνά γίνεται τολμηρός γλωσσοπλάστης. Απορρίπτει την «παντελή αφοβίαν και μικροψυχίαν» και δέχεται «την μετριοφοβίαν» ενώπιον του θανάτου. Απορρίπτει την «έκτοπον φιλοζωίαν» και αποδέχεται την «δικαίαν ροπήν και επίκλισιν εις ζωηρότητα». Απορρίπτει την «υπερπάθεια και περικωδωνίζομένη ολοτελή αδιαφορία και απάθεια» και προτείνει την «μετριοπάθεια». Απορρίπτει το «αστενακτί» ενώπιον του θανάτου και αποδέχεται «το μετριοστενακτί». Δεν θέλει τον άνθρωπο να «προθανατά ή να δυσθανατά», αλλά να «ευθανατά».²³

Οπότε, ο Βούλγαρις με τον όρο ευθανασία, εννοεί το γαλήνιο θάνατο και την ψύχραιμη αναμονή του κι όχι την επίσπευσή του. Ωστόσο, δεν φαίνεται να ασχολείται τόσο με τα σημερινά διλήμματα ενώπιον των ανίατων ασθενειών και των οδυνηρών καταστάσεων, αλλά η όλη πραγματεύση του θέματος οδηγεί στην άποψη, ότι θα ήταν αρνητικός απέναντι σε οποιαδήποτε μορφή ευθανασίας. Στο έργο του επίσης δεν απαντά κάποια αναφορά στους ιατρούς.

5. Η θεολογική τεκμηρίωση της σκέψης του Ευγενίου

Με αναφορές στην Π. και την Κ. Διαθήκη και ιδιαίτερα στην προς Θεσσαλονικείς επιστολή, με παραπομπές στους Πατέρες άγιο Βασίλειο και Γρηγόριο δίδει ποιμαντική διάσταση στο θέμα. Όσο ο άνθρωπος ζει, θα πρέπει να ευχαριστεί το Θεό που έφτασε μέχρι το σημείο του βίου του. Με αναφορές σε επιστημονικά δεδομένα της εποχής του, στον άγγλο Simpson και τον γάλλο φυσιοδίφη Buffon (1707-1788), ο Ευγένιος στηρίζει τους συλλογισμούς του. Σε άλλο σημείο επισημαίνει: Η μακροβιότητα πρέπει να συνοδεύεται από ποιότητα ζωής. Δεν μπορεί ο άνθρωπος να δηλητηριάζει τη ζωή του με μίζερια και φθόνο²⁴. Η παράταση της ζωής έχει νόημα και ωφελεί όταν οδηγεί στη μετάνοια. Για τους δικαίους ο θάνατος είναι «σκιά θανάτου».

¹⁸ Αρχιμ. Ειρηναίου Δεληδήμου, *ό.π.*, σ. 17, 21.

¹⁹ Όπως είναι γνωστό, όταν Δωριείς από την Πελοπόννησο εισέβαλαν στην Αττική με σκοπό να καταλάβουν την Αθήνα, το μαντείο των Δελφών χρησιμοποίησε πως οι Αθηναίοι θα νικήσουν αν σκοτωθεί ο βασιλιάς τους. Όταν το πληροφορήθηκε αυτό ο Αθηναίος βασιλιάς Κόδρος, μεταμφιέστηκε σε χωρικό και δημιούργησε επεισόδιο με στρατιώτες των αντιπάλων, με αποτέλεσμα να φονευθεί. Όταν αποκαλύφθηκε το συμβάν, οι εισβολείς αποσύρθηκαν, βλ. Πανσανία, *Αχαϊκά*, 7, 25, 2.

²⁰ «Αλλ' έχω και περί αυτών τας απορίας μου. Οι χρησμοί οπού τότε κοινώς επιστεύοντο, προσεκάλουν αυτούς και επειθανάγκαζον τρόπον τινά εις τον άθλον: Αν απέφευγαν το έργον, έμελλον να ζουν άτιμοι παρά πάντα τον εφεξής βίον, ότι δήθεν φιλοψυχήσαντες αυτοί κατεπρόδωσαν ανάνδρωσ, και πλέον παρά γυναικωδώς, την των ομογενών σωτηρίαν...», σ. 27.

²¹ Π. Παναγιωτόπουλος, «Η ευθανασία στον Ευγένιο Βούλγαρη», *Βελλά Επιστημονική Επετηρίδα*, τόμ. Ε', Βελλά Ιωαννίνων 2009, σ. 333.

²² Ευγενίου Βουλγάρεως, *Διατριβή περί ευθανασίας*, σ. 46.

²³ Π. Παναγιωτόπουλος, *ό.π.*, σ. 335.

²⁴ Βλ. *Διατριβή*, *ό.π.*, σ. 72-7.

Προς το τέλος της πραγματείας του ο Ευγένιος γίνεται πιο ξεκάθαρος και διαυγής στον τρόπο που καλούνται οι χριστιανοί να θεωρούν το θάνατο. Όταν ριζώσει ο φόβος του Θεού στην καρδιά του χριστιανού, ο νους αλλάζει προσανατολισμό και δεν νοιώθει τον αδιέξοδο φόβο των άλλων ανθρώπων. Ο χριστιανός λυπάται αλλά και ελπίζει, όπως αναφέρει ο Απ. Παύλος. Οι χριστιανοί καλούνται να γνωρίζουν την αληθινή ζωή του μέλλοντος αιώνος και φωτίζουν έτσι και την παρούσα.

6. Επίλογος

Αντί epilόγου, θα θέλαμε να παραθέσουμε ένα απόσπασμα από τις τελευταίες σελίδες της Διατριβής του Βούλγαρη που συνιστούν κάποιες έμμετρες σκέψεις του για το Μεγάλο Ταξίδι.

*Μεμνήμην θανάτου εὐτ' ἔζων· νῦν δέ τελευτῶν,
Ζωῆς, οὐ θανάτου, μνήσομ' ἐναρξομένης·
τό αὐτό χυδαιότερον·
Ζῶν εἶχον εἰς ἐνθύμησιν, πῶς μέλλω ν' ἀποθάνω,
Τῶρ' ἀποθνήσκων, ἀφορῶ πρὸς τὴν ζωὴν τὴν ἄνω.²⁵*

Συμπερασματικά να σημειωθεί ότι, όταν γίνεται λόγος για ευθανασία, δεν μπορεί να αγνοείται η επίγεια πορεία του ανθρώπου, κατά την οποία δημιουργούνται οι προϋποθέσεις και διαμορφώνονται τα κριτήρια για την αντιμετώπιση του πόνου, της ανίατης ασθένειας και του θανάτου. Η διαμορφωμένη αντίληψη για το ευ ζην, οδηγεί και σε ανάλογη αντίληψη για το ευ θνήσκειν. Οπότε, ο άνθρωπος του Θεού ασκείται και ετοιμάζεται για τη χριστιανική ευθανασία, όπως ο άγιος Συμεών ο Θεοδόχος. Ακούει τους λόγους της προφητείας, «έρχομαι ταχύ» και απαντά, «ναί έρχου, Κύριε Ιησού» (Αποκ. 22,20).

7. Συμπέρασμα

Εκτιμούμε πως η πρόταση του «κλεινού Ευγενίου» διατηρεί ακμαία τη σημασία της και στην εποχή μας. Ο άνθρωπος οφείλει να αναγνωρίζει την πραγματικότητα του θανάτου και αυτή να μην τον παραλύει ούτε να τον ωθεί να επιστρατεύσει κάθε μέσο για μια ανώφελη παράταση. Ο θάνατος είναι μέρος της ζωής μας και μια ζωή που αποκτά νόημα αποδέχεται σωφρόνως το (επίγειο) τέλος της.

Συμβολή των συγγραφέων

Οι συγγραφείς επεξεργάστηκαν από κοινού το κείμενο.

Συγκρουόμενα συμφέροντα

Δεν υπάρχουν.

²⁵ Ευγενίου Βουλγάρεως, *Διατριβή περί ευθανασίας*, σ. 164.